

اجزاء ۲۶ تا ۳۰

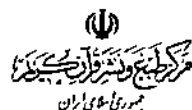
محرران کرم

با ترجمه و توضیحات

لغوی ادبی

دکتر حمید رضا ستیفند

عنوان قرارداد	قرآن - فارسی - عربی. برگزیده
عنوان و نام پدیدآور	اجزاء ۲۶ تا ۳۰ قرآن کریم همراه با ترجمه و توضیحات لغوی و ادبی / مولف حمیدرضا مستفید.
مشخصات نشر	تهران: حنیف، مرکز طبع و نشر قرآن جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۰.
مشخصات ظاهری	۴۴۴ ص.
شابک	۹۷۸-۶۰۰-۹۰۸۳۵-۳-۲
یادداشت	کتابنامه: ص. ۴۲۶ - ۴۴۴.
موضوع	قرآن. برگزیده‌ها - ترجمه‌ها
شناسه افزوده	مستفید، حمیدرضا، ۱۳۴۰ -
شناسه افزوده	مرکز طبع و نشر قرآن جمهوری اسلامی ایران
رده بندی کنگره	BP ۵۹/۹ / ۴۷ م / ۱۳۹۰
رده بندی دیویی	۲۹۷/۱۴۱
شماره کتابشناس ملی	۸۳۱۲۳۲۱

عنوان: اجزاء ۲۶ تا ۳۰ قرآن کریم با ترجمه و توضیحات لغوی - ادبی

مؤلف: دکتر حمیدرضا مستفید

آماده‌سازی: مرکز طبع و نشر قرآن جمهوری اسلامی ایران

ناشر: انتشارات حنیف و انتشارات مرکز طبع و نشر قرآن جمهوری اسلامی ایران

به سفارش مرکز هماهنگی، توسعه و ترویج فعالیت‌های قرآنی

نوبت و تاریخ چاپ: اول - ۱۳۹۰

چاپ: قم - چاپخانه بزرگ قرآن کریم (اسوه)

شمارگان: ۵۰۰۰ جلد

قطع: وزیری

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۰۸۳۵-۳-۲

قیمت: ۶۰۰۰ تومان

تلفن مرکز پخش: ۸۸۲۹۶۱۳۹ - ۰۲۱

۸۸۱۵۳۵۴۰

کلیه حقوق این اثر متعلق به مرکز طبع و نشر قرآن جمهوری اسلامی ایران می‌باشد

فهرست

۱۳۷	سورة جمعه		پیشگفتار
۱۳۹	سورة منافقون	الف	مقدمه
۱۴۳	سورة تغابن	۱	سورة احقاف
۱۴۹	سورة طلاق	۱۳	سورة محمد
۱۵۵	سورة تحریم	۲۳	سورة فتح
۱۶۱	سورة ملک	۳۵	سورة حجرات
۱۶۷	سورة قلم	۴۳	سورة ق
۱۷۳	سورة حاقه	۴۹	سورة ذاریات
۱۷۹	سورة معارج	۵۷	سورة طور
۱۸۵	سورة نوح	۶۳	سورة نجم
۱۸۹	سورة جن	۷۱	سورة قمر
۱۹۵	سورة مزمل	۷۹	سورة رحمن
۱۹۹	سورة مدثر	۸۷	سورة واقعه
۲۰۵	سورة قیامه	۹۵	سورة حدید
۲۰۹	سورة انسان	۱۰۷	سورة مجادله
۲۱۵	سورة مرسلات	۱۱۷	سورة حشر
۲۱۹	سورة نبأ	۱۲۵	سورة ممتحنه
۲۲۳	سورة نازعات	۱۳۱	سورة صف

۲۶۷	سورة زلزله	۲۲۷	سورة عبس
۲۶۷	سورة عادیات	۲۲۹	سورة تکویر
۲۶۹	سورة قارعه	۲۳۳	سورة انفطار
۲۷۱	سورة تکاثر	۲۳۵	سورة مطففین
۲۷۱	سورة عصر	۲۳۹	سورة انشقاق
۲۷۱	سورة هُمزه	۲۴۱	سورة بروج
۲۷۳	سورة فیل	۲۴۳	سورة طارق
۲۷۳	سورة قریش	۲۴۵	سورة اعلیٰ
۲۷۵	سورة ماعون	۲۴۷	سورة غاشیه
۲۷۵	سورة کوثر	۲۴۹	سورة فجر
۲۷۵	سورة کافرون	۲۵۳	سورة بلد
۲۷۷	سورة نصر	۲۵۵	سورة شمس
۲۷۷	سورة مد	۲۵۷	سورة لیل
۲۷۹	سورة اخلاص	۲۵۹	سورة ضحیٰ
۲۷۹	سورة قلق	۲۵۹	سورة شرح
۲۷۹	سورة ناس	۲۶۱	سورة تین
۲۸۱	توضیحات تکمیلی	۲۶۱	سورة علق
۲۲۶	کتابنامه	۲۶۳	سورة قدر
		۲۶۵	سورة یٰسّٰ

نیاز به فعالیت‌های تکمیلی دیگر در این راستا وجود دارد؛ از جمله: تألیف کتاب‌هایی شامل معانی و کاربرد دقیق کلمات قرآن در هر آیه، همراه با توضیح نکات ادبی، اعم از صرفی، نحوی یا بلاغی؛ بدین منظور که معانی عبارات، روشن‌تر و فهم معانی آیات، آسان‌تر شود و بدین ترتیب کسانی که در حدی متوسط با زبان عربی آشنا هستند، با استفاده از این کتاب‌ها - و بدون رجوع به کتاب‌های تخصصی - نیاز خود را برطرف کرده، درک دقیقی از معانی ظاهری الفاظ قرآن کریم به دست آورند.

در اینجا برای روشن‌تر شدن مطلب به ذکر چند مثال می‌پردازیم:

کلمه «دون» که معمولاً در زبان فارسی با کلمه «غیر» ترجمه می‌شود، معانی متعدد دیگری نیز دارد که بسیاری از عربی‌آموزان از آنها بی‌اطلاع هستند؛ در نتیجه در درک معنای آیاتی مثل: ﴿وَمِنْ دُونِهِمَا جَنَّتَانِ﴾ (رحمن: ۶۲) یا ﴿قُلْ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ هَادُوا إِنْ زَعَمْتُمْ أَنَّكُمْ أَوْلِيَاءُ لِلَّهِ مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾ (جمعه: ۶) متعجب می‌مانند، یا معنای غلطی از این آیات را به جای معنای صحیح آنها به ذهن می‌سپارند. برای توضیحات کامل‌تری درباره معنا و کاربرد این کلمه می‌توانید به شماره‌های ۱۰۹، ۱۲۹ و ۱۶۹ از بخش پایانی این مجموعه تحت عنوان «توضیحات تکمیلی» مراجعه فرمایید. مثالی دیگر: کلمه «صدیق» در ترکیبانی مثل: «قَدَمُ صَدِيقٍ» (یونس: ۲) و «مُدْخَلُ صَدِيقٍ» و «مُخْرَجُ صَدِيقٍ» (اسراء: ۸۰) و «وَعَدَ الصِّدِّيقِ» (احقاف: ۱۶) به معنای «راستی و راستگویی» نیست، برای توضیحات کامل‌تر در باره معنا و کاربرد این کلمه می‌توانید به توضیحات مربوط به عبارات «وَعَدَ الصِّدِّيقِ» و «مَقْعَدِ صَدِيقٍ» ذیل آیات ۱۶ احقاف و ۵۵ قمر از همین مجموعه مراجعه فرمایید.

و نیز موارد متعددی از کلمات قرآن که هر چند این پیچیدگی معنایی را ندارند، ولی دست یافتن به معانی آنها برای کسانی که با کتب لغت و تفسیر آشنایی ندارند، دشواری‌هایی خواهد داشت. این دشواری‌ها در موارد صرفی و نحوی و بلاغی هم دیده می‌شود.

مثالی از نحو: اکثر عربی‌آموزان از موارد مختلف کاربرد «إِنَّ» فقط کاربرد شرطی

آن به معنای «اگر» را می‌شناسند، لذا «إِنْ» را در عباراتی مثل: ﴿وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ﴾ (جمعه: ۲) به «اگر چه» ترجمه می‌کنند، حال آنکه «إِنْ» در چنین مواردی، مخففه از ثقیله و به معنای «قطعاً» و «بدرستی که» است؛ برای توضیح بیشتر در این مورد به توضیحات مربوط به این نکته، ذیل آیه ۲ سوره جمعه از این مجموعه مراجعه فرمایید.

مثالی از بلاغت: کلمه «إِنَّمَا» به «ادات حصر» و «ما» در آخر آن به «ما» کافه معروف است، این مطلب را بسیاری از عربی‌آموختگان می‌دانند، ولی در ترجمه آیاتی مثل: ﴿إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ﴾ (حجرات: ۱۰) به خطا می‌روند و این عبارت را اینگونه ترجمه می‌کنند: «بدرستی که مؤمنان با هم برادرند» یا «فقط مؤمنان، با هم برادرند»، حال آنکه معنای این عبارت چنین است: «مؤمنان، فقط با هم برادرند [و نباید با هم دشمنی کنند]»؛ اشتباه در ترجمه و فهم این عبارت از توجه نکردن به کاربرد «إِنَّمَا» در «حصر در بعید» ناشی می‌شود، در این باره می‌توانید به عنوان مثال به توضیحات ذیل آیات ۳۶ محمد ﷺ، ۱۰ حجرات و ۲۱ غاشیه از همین مجموعه مراجعه فرمایید.

اینها نمونه‌هایی است از ده‌ها و ده‌ها مورد از این قبیل در آیات کریمه قرآن که شایسته است برای بسیاری از عربی‌آموختگان ما - اعم از حوزوی و دانشگاهی - توضیح داده شود؛ به عبارت دیگر فهم معنای ظاهری آیات، موقوف بر دانستن معنای دقیق کلمات و نیز آشنایی کامل با قواعد زبان عربی است، که سعی شده است در این مجموعه همه موارد مورد نیاز - اعم از معانی کلمات و قواعد مرتبط با عبارت مورد نظر - یکجا گردآوری شود.

البته لازم به ذکر است که درک دقیق معانی الفاظ و عبارات قرآن کریم همیشه شرط کافی برای فهم مراد خداوند نیست؛ یعنی برای فهم مراد خداوند متعال، علاوه بر آشنایی با عربی و فهم دقیق معانی الفاظ و عبارات قرآن به چیزهای دیگری نیز نیازمندیم که از مهمترین آنها بیانات معصومین (علیهم‌السلام) است.

برای تبیین بهتر این مطلب مثالی می‌زنیم؛ خداوند متعال می‌فرماید:

﴿وَإِذْ قُلْنَا لَكَ إِنَّ رَبَّكَ أَحَاطَ بِالنَّاسِ وَمَا جَعَلْنَا الرَّهْمَةَ إِلَهًا وَفِتْنَةً لِّلنَّاسِ وَ

الشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ فِي الْقُرْآنِ) (اسراء: ۶۰) و آن زمان که به تو گفتیم پروردگارت به مردم احاطه دارد و خوابی را که به تو نشان دادیم و نیز درخت لعنت شده در قرآن را فقط مایه آزمایش مردم قرار دادیم...».

در این آیه شریفه معانی کلمات و عبارات روشن است ولی مراد خداوند از این «خواب» و «درخت لعنت شده» روشن نیست. معانی الفاظ را می‌فهمیم ولی مراد خداوند را نمی‌فهمیم.

علامه طباطبائی (ره) می‌فرماید: «خداوند سبحان مشخص نکرده است که این خوابی که آن را به پیامبرش نشان داده، چیست؟ و در سایر کلامش (در قرآن) چیزی که شایسته باشد تا این خواب را تفسیر کند نیامده است ... و نیز معلوم نیست این درخت لعنت شده در قرآن که مایه فتنه و آزمایش مردم است چیست.»^۱ و در ادامه اشاره می‌کنند که «طبق روایات اهل سنت و شیعه، مراد از این خواب، خوابی است که پیامبر در مورد بنی‌امیه دیده‌اند که آنها همچون میمون بر منبر پیامبر بالا و پایین می‌روند و مراد از شجره دودمان بنی‌امیه است.»^۲

پس دانستن معانی الفاظ برای بدست آوردن مراد خداوند، همیشه کافی نیست. ما باید معانی الفاظ و عبارات را دقیق بدانیم و نیز به یاد داشته باشیم که این امر لزوماً شرط کافی نیست، بلکه در بسیاری از موارد شرط لازم است.

به هر حال کتابی که خواننده گرامی پیش‌رو دارد، کوششی است در همین مسیر، یعنی به دست آوردن شرط لازم؛ و از آنجا که عربی‌آموختگان در کشور ما، با علم صرف و نحو بیشتر از علم لغت آشنا هستند و به نظر می‌رسد، راهنمایی در مورد معانی کلمات و عبارات بیش از صرف و نحو و تجزیه و ترکیب، برای این عزیزان مفید باشد، بیشترین حجم مطالب این مجموعه، ترجمه کلمات است و فقط در موارد ضروری به نکات دستوری - اعم از صرف، نحو و بلاغت - پرداخته شده است.

۱. المیزان ذیل آیه ۶۰ اسراء: ج ۱۳ (عربی) ص ۱۳۳، ۱۳۴. مؤسسة الاعلمی، بیروت

۲. همان ص ۱۳۷ و نیز ص ۱۴۵

این کتاب شامل پنج جزء آخر قرآن کریم است که پیش از این، جزء های ۲۷ تا ۳۰ آن هریک به طور جداگانه چاپ شده بود؛ و قرار بر این بود که جزء ۲۶ نیز طبق روال گذشته به تنهایی چاپ شود ولی مسؤولین محترم مرکز طبع و نشر قرآن کریم تصمیم گرفتند بعد از بازنگری کلی - و در حقیقت تألیف مجدد - مطالب مربوط به جزء ۳۰، هر پنج جزء را باهم در یک مجلد به چاپ برسانند.

مطالب این مجموعه شامل ۴ بخش است:

الف) من آیات سوره احقاف تا آخر قرآن کریم؛

ب) ترجمه آیات شریفه که در صفحات مقابل قرار گرفته است؛

ج) ترجمه کلمات و عبارات و برخی توضیحات نحوی و صرفی این عبارات که در حاشیه کتاب درج شده است؛

د) توضیحاتی که به علت کمبود فضای حاشیه، در انتهای مصحف و تحت عنوان «توضیحات تکمیلی» قرار گرفته است.

و از آنجا که توضیحات تکمیلی چهار جزء آخر - همانطور که در بالا اشاره شد - قبلاً در طی چند سال و به طور جداگانه تنظیم شده بود، چه بسا پاره ای از موارد در بعضی از آیات در جزء های مختلف، با الفاظ و عبارات متفاوت تکرار شده بود که در این باز نویسی و تجميع - علی رغم سعی فراوان در حذف موارد تکراری و یکسان سازی آنها - به علت ضیق وقت و تعجیل در چاپ این مجموعه، موفق نشدیم، همه موارد تکراری را حذف یا یکسان سازی کنیم، لذا بعضی از توضیحات در بخش توضیحات تکمیلی طی چند شماره و در چند قسمت و با عبارات متفاوت ذکر گردیده است که البته - هر چند این امر، ناخواسته و در عین حال اجتناب ناپذیر بود - خود سبب تثبیت بیشتر مطالب در ذهن خواننده می شود.

در ترجمه آیات کریمه سعی شده مفاهیم و معانی به طور دقیق به فارسی برگردان شود، حتی المقدور از متن قرآن کریم فاصله گرفته نشود و کلمات و عبارات عیناً ترجمه گردد؛ ولی در مواردی که جمع بین انتقال دقیق مفهوم و التزام به ترجمه تک تک

پیشگفتار

خداوند، قرآن را که تجلی انوار تابناک اوست، وسیله‌ای برای خارج کردن انسان‌ها از تاریکی‌ها به سوی نور قرار داده است. برطرف شدن حجاب‌های نفسانی و عبور از «ظلمات بعضی‌ها فتن بعضی» میسر نیست جز با پناه آوردن به حصن محکم قرآن که آیات آن، چراغ‌های هدایت، و اجزاء و احزابش، ابواب سعادت است.

خداوند را سپاسگزاریم که ما را یاری کرد تا گامی دیگر در مسیر نورانی قرآن کریم برداریم و این بار شرح و توضیح آیات و لغات بخشی دیگر از اجزاء قرآن کریم را تقدیم علاقه‌مندان به ساحت مقدس قرآن کنیم.

مرکز طبع و نشر قرآن جمهوری اسلامی ایران پس از ارایه اجزاء ۲۷، ۲۸، ۲۹ و ۳۰ قرآن کریم با ترجمه و توضیحات لغوی - ادبی، که مورد توجه و استقبال عموم مردم به ویژه دانشجویان، طلاب و محققان ارجمند واقع شد، در صدد است که این کار را در خصوص بقیه اجزاء قرآن به گونه‌ای انجام دهد که هر ۵ جزء از قرآن کریم در یک مجلد به چاپ برسد.

کتاب حاضر که حاصل تحقیقات و نتیجه زحمات محقق ارجمند جناب آقای دکتر حمیدرضا مستفید - عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران شمال - است، شامل اجزاء ۲۶ تا ۳۰ قرآن کریم همراه با ترجمه و توضیحات لغوی - ادبی آن می‌باشد. از ویژگی‌های مهم این اثر، استفاده از منابع مهم و معتبر لغوی و تفسیری و ارجاع به این منابع در متن توضیحات است و با توجه به تخصصی بودن متن، در عین حال سعی شده که متنی روان و ساده ارایه گردد.

امید است این اثر، موجبات استفاده و بهره‌مندی علاقه‌مندان به قرآن کریم را فراهم کرده و توفیق روزافزون الهی در کسب تعالیم نورانی آن را برای مشتاقان کلام وحی به ارمغان آورد.

والله ولی التوفیق

مرکز طبع و نشر قرآن جمهوری اسلامی ایران

مقدمه

﴿وَقَالَ الرَّسُولُ يُرَبِّ إِنَّا قَوْمِي اتَّخَذُوا هَذَا الْقُرْآنَ مَهْجُورًا﴾ (فرقان: ۳۰)
و پیامبر گفت: پروردگارا! قوم من، به این قرآن بی توجس کردند و آن را مهجور و متروک گذاردند.

این آیه شریفه از شکایت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله - رحمه للعالمین - از امت خود، به خاطر مهجور و متروک گذاردن قرآن حکایت دارد.

متروک گذاردن قرآن، نموده‌های مختلفی دارد که بارزترین آنها، ترک عمل به قرآن است. از دیگر نموده‌های متروک و مهجور گذاردن قرآن، بیگانه بودن با معانی ظاهری الفاظ قرآن کریم است که متأسفانه اکثر فارسی زبانان مشمول آن هستند.

هرچند برای رفع این نقیصه زحمات زیادی کشیده شده - از جمله: ترجمه‌های متعدد قرآن، تدوین تفسیرهایی به زبان فارسی، ترجمه بعضی از تفاسیر از عربی به فارسی، تألیف لغت‌نامه‌هایی در مورد کلمات قرآن به زبان فارسی، ترجمه لغت‌نامه‌هایی در مورد کلمات قرآن از عربی به فارسی و ... - ولی به نظر می‌رسد با همه این زحمات، همچنان

ردیف	علامت	نام کتاب	ردیف	علامت	نام کتاب
۶۹	نجد	المنجد فی اللغة العربیة المعاصرة	۷۱	وسائل	وسائل الشیعة إلى تحصیل مسائل الشریعة
۷۰	نهج	نهج البلاغه	۷۲	یش	اعراب القرآن و بیانه (درویش)

در خاتمه از جناب آقای سید علی سرابی سرپرست محترم مرکز طبع و نشر قرآن جمهوری اسلامی ایران و همکارانشان در این مرکز که در مراحل مختلف تألیف و آماده سازی و طبع این ترجمه و حواشی از هیچ کمکی دریغ نفرمودند و نیز خانم ها: آقای، کباری، طاهری زاده، موحدین و آقایان محمد فقیهی رضایی، مرتضی توکلی و محمد علی دولت که در امر فیش برداری، تطبیق ترجمه و حواشی و ویرایش آنها، حقیر را بسیار یاری دادند، و نیز آقای محمد مهدی عقابی که ویرایش ادبی جزء های ۲۸ و ۲۹ را به عهده داشتند، صمیمانه تشکر می کنم.

امید است این خدمت ناچیز مرضی و مقبول خداوند متعال قرار گیرد و علاقمندان به قرآن کریم را سودمند افتد.

۹۰/۳/۲۴

حمیدرضا مستفید

سورة الاحقاف (۴۶)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

حَمَّ ۝ تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ ۝
 مَا خَلَقْنَا السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ
 وَأَجَلٍ مُّسَمًّى ۚ وَالَّذِينَ كَفَرُوا عَمَّا أُنذِرُوا مُّعْرِضُونَ ۝
 ۝ قُلْ أَرَأَيْتُمْ مَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَرُونِي مَاذَا خَلَقُوا
 مِنَ الْأَرْضِ أَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِي السَّمَوَاتِ أُشْتَوْنِي بِكِتَابٍ
 مِنْ قَبْلِ هَذَا أَوْ أَثَرَةٍ مِنْ عِلْمٍ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ۝
 ۝ وَ مَنْ أَصْلُ مَنْ يَدْعُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ مَنْ
 لَا يَسْتَجِيبُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَهُمْ عَنِ دُعَائِهِمْ
 غَافِلُونَ ۝ وَإِذَا حُشِرَ النَّاسُ كَانُوا لَهُمْ أَعْدَاءً وَكَانُوا
 بِعِبَادَتِهِمْ كَافِرِينَ ۝ وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ
 قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ هَذَا سِحْرٌ مُّبِينٌ ۝

۲- تَنْزِيلُ: [این] نازل کردن [کتاب ... است]: «يجوز أن يكون «تنزيل الكتاب» خبر مبتدأ محذوف، و التقدير: هذا تنزيل الكتاب ...» (مع، ام و نیز، رک: ذر، میز ذیل ۱ زمر)، یا نازل کردن [کتاب، از جانب الله است]: «تنزيل مبتدا و خبره من الله» (مع، ام و نیز، رک: ذر، ذیل ۱ زمر- من الله: [این، نازل کردن کتاب] از جانب الله است): «متعلق بنفس «تنزيل» اذا جلتها خبر مبتدا مضمرة» (ذر، ذیل ۱ زمر): «من الله، متعلق بـ تنزيل» (میز)، یا [نازل کردن کتاب] از جانب الله است: «انه مرفوع المحل خيرا للتنزيل، ای تنزيل الكتاب، کائن من الله» (ذر، ذیل ۱ زمر). العزیز: عزیز، شکست ناپذیر: «عزّه: غلبه ... فی المعامل من عزّ بَرَّ ای من غلبَ سلب و الاسم: العِزّة و هی القوّة و القلّة» (صح) (العزیز: الذي لا يُغلب» (سی، ذیل ۲ جاثیه).

۳- بِالْحَقِّ: [خلقتی] همراه و امیخته به حَق: «الباء فی «بالحق» للملابسة [همراهی] ...» (میز): «إلا بالحق استثناء مفرغ من اعم المفاعیل ای با خلقاً ملتبساً بالحق ... و جُوز کونه مفرغاً من اعم الاحوال من فاعل خلقنا او من مفعوله ای ما خلقناها فی حال من الاحوال ای حال ملابستنا بالحق او حال ملابستها به» (سی). أَجَلٌ: مدتی: «الأجل: مُدَّةُ الشَّيْءِ» (صح). مُسَمًّى: معین: «سَمًّى الاجل عَيْنُهُ وَ حَدُّهُ» (مع)، از موارد استعمال «تسمیة» در کتب لغت به دست می آید که این کلمه، گاه دو مفعولی است که در این حالت به معنای «تام گذاری» است، مثل: «سَمِيتُ الطَّفْلَ مُحَمَّدًا»؛ و گاه یک مفعولی است که در این صورت به معنای «نام چیزی یا کسی را ذکر کردن و به زبان آوردن» خواهد بود، مثلاً ابوحیان در توضیح «سَمَوْهُمْ» (رعد: ۲۳) می گوید: «اذکروهم باسمائهم» (بجر): و «تسمیة الاجل» از کاربرد دوم است، یعنی «أجل را ذکر کردن»، که کنایه از تعیین کردن آن است. مَا أُنْذِرُوا: هشدار [ها]یی که به آنها داده می شود: در این صورت «ما» مصدریه است یعنی عن انذارهم. با این فرض «انذار» مصدر مجهول و مضاف به نایب فاعلش خواهد بود یا آنچه به آنها هشدار داده می شود، مثلاً عذاب: در این صورت «ما» موصوله و عائدش محذوف است؛ تقدیر ما انذروه، ترجمه بر اساس وجه اول انجام شده است. مُّعْرِضُونَ: جمع مُعْرِضٍ: کسی که به چیزی پشت کند: «اعرض عن الشَّيْءِ اذا وَلَّاه ظهره» (ل).

۴- أَرَأَيْتُمْ: به من خبر دهید، بگوئید ببینم: «یجرى «ارایت» مجرى أخبرى ...» (را)، «و کون» «أَرَأَيْتَکَ» بمعنی «أخبرنی» نصّ علیه سیبویه و ...» (بجر، ذیل، ۴۰ انعام) (رک: ملک: ۲۸). مَا تَدْعُونَ: آنچه که [به عنوان عبادت] می خوانید. مِنْ دُونِ اللَّهِ: به جای خدا: «دون یأتی للمعانی الآتیة ... بمعنی التجاوز من حدّ الی حدّ و هی الاکثر فی

کلمات و عبارات دشوار بوده، ترجمه، اندکی به صورت آزاد انجام شده است. لازم به ذکر است که در ترجمه آیات به برخی از ترجمه‌های معاصر - از جمله: ترجمه‌های آیت‌الله مکارم شیرازی، آقای طاهری قزوینی، مرحوم آقای فولادوند و ... - مراجعه و احیاناً از بعضی از آنها بهره گرفته شده است.

توضیحات مندرج در حاشیه و بخش توضیحات تکمیلی، برگرفته از برخی کتب معروف و معتبر لغت، تفسیر، صرف و نحو است؛ مثل: مختار الصحاح، لسان العرب، تاج العروس، معجم الفاظ القرآن الکریم (تألیف عده‌ای از علمای معاصر در قاهره)، مجمع البیان، الکشاف البحر المصیط، المیزان، مغنی اللیب، النحو الوافی، شرح الشافیه، شرح الکافی و ...، که به علت صرفه جویی در فضای حاشیه و نیز صفحات توضیحات تکمیلی، در اکثر موارد برای ارجاع به کتاب مورد نظر، به جای نام کامل کتاب از علامت اختصاری استفاده شده است. این علامت‌ها در جدول زیر ذکر گردیده‌اند.

جدول علایم اختصاری منابع

ردیف	علامت	نام کتاب	ردیف	علامت	نام کتاب
۱	آلاء	آلاء الرحمن فی تفسیر القرآن	۱۱	برهان	البهان فی تفسیر القرآن
۲	ابو	روح الجنان و روح الجنان (ابو الفتوح رازی)	۱۲	بلاغه	البلاغه الواضحه
۳	اتقان	الإتقان فی علوم القرآن	۱۳	بیضا	أنوارالتنزیل و أسرارالتأویل (تفسیر بیضاوی)
۴	اطیب	اطیب البیان فی تفسیر القرآن	۱۴	تا	تاج العروس من جواهر القاموس
۵	اعلام الوری	اعلام الوری بأعلام الهدی	۱۵	تب	التبیین فی تفسیر القرآن
۶	اقرب	أقرب الموارد فی فصیح العربیة و الشوارد	۱۶	تحریر	التحریر و التنویر
۷	ام	إملاء ما من به الرحمن	۱۷	تلخیص	تلخیص البیان فی مجازات القرآن
۸	بحار	بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار	۱۸	تهذیب	تهذیب اللغة
۹	بحر	البحر المحيط فی التفسیر	۱۹	جا	جامع الدروس العربیة
۱۰	بحرین	مجمع البحرین	۲۰	جامع	جامع الشواهد

ردیف کتاب	ردیف کتاب	ردیف کتاب	ردیف کتاب
جد	الجدول في اعراب القرآن	فر	الفروق اللغوية
جمهرة	جمهرة اللغة	في	النحو الوافي
جوامع	جوامع الجامع	قا	القاموس المحيط
جواهر	جواهر الكلام في شرح شرايع الاسلام	قسمى	تفسير القمى
الحجة	الحجة في القراءات السبع	ل	لسان العرب
در	در المصنوع في علوم الكتاب المكنون	ك	الكشاف عن حقائق غوامض التأويل
دسوقي	حاشية الدسوقي	كا	شرح الرضى على الكافية
دهخدا	لغتنامه دهخدا	كافى	الكافى
را	المرادفات في غريب القرآن	كنز	تفسير كنز الدقائق و بحر الفرائد
رب	منتهى العرب في لغة العرب	مبا	مبادئ العربية
س	اساس البلاغة	مبسط	القاموس المبسط
سى	روح المعاني في تفسير القرآن العظيم (النوسى)	مج	كتاب مجمع البيان لعلوم القرآن
سيط	المعجم الوسيط	محور	المحور الوجيز في تفسير الكتاب العزيز
شا	شرح الرضى على الشافية	مشكل	مشكل إعراب القرآن
صا	تفسير الصافى	مصباح	المصباح المنير
صبان	حاشية الصبان على شرح الاشمونى لألفية ابن مالك	مع	معجم الفاظ القرآن الكريم
صبح الاعشى	صبح الأعشى في صناعة الانشاء	معا	معاني القرآن (فراء)
صح	صحاح اللغة و تاج العربية	معين	فرائد معين
طبرى	جامع البيان (تفسير طبرى)	مفصل	المفصل في صنعة الإعراب
عروة	العروة الوثقى	مقا	معجم مقاييس اللغة
عقيل	شرح ابن عقيل على ألفية ابن مالك	مناقب	مناقب آل الرسول
العين	كتاب العين	منهاج	منهاج الصالحين أية الله سيستاني
غنى	مُغنى اللبيب عن كتب الأعاريب	موسوعة	موسوعة النحو و الصرف و الإعراب
فخر	مفاتيح الغيب (فخر رازى)	ميز	الميزان في تفسير القرآن